

պիտի շնորհունին ձեզի արքունիքէն: Տէր էք գաւառներու և ունիք բազում իշխանութիւն: Դուք զիտէք Հայոց աշխարհին քաջութիւնը և իւրաքանչիւր Հայու արիւնքութիւնը գէպի նահատակութիւն: Թերեւս ձեր պարտուելովը վրիպիք այն կեանքէն զոր պիտի ունենաք: Յիշեցէք ձեր սիրելի բարեկամները: Գուցէ ոտնահար ըլլաք արտաքին թշնամիներէ և ողբակից ներքին սիրելիներու:

Նաև կը յիշատակէր անոնց շատ մը դաստիարակները, որոնք թէև պատերազմէն ազատեցան, բայց իրենց սուրբ մահուան վճիռը ընդունեցին:

Այս կ'ըսէր և կը սաստիկացնէր արքունի հրամանը. կը կազմակերպէր բոլոր զօրքերը, և կը տարածէր բանակը մեծ դաշտին երկայնութեան վրայ: Կ'ամրացնէր Մատենան գունդը իրբև հզօր աշտարակ կամ իրբև անմատոյց բերդ մը: Նշաններ կը բաշխէր, դրօշներ կը պարզէր, և մեծ փողի ձայնով պատրաստ ըլլալ կը հրամայէր: Իսկ Կաշտաց, Հոնաց և Գեղաց գունդերը և ուրիշ ընտիր պատերազմիկներ տեղ մը հաւաքելով կը պատուիրէր իր գունդին աջ կողմէն պատրաստ ըլլալ Հայոց գէմ:

Իսկ Քաջն Վարդան՝ աւագանիին խորհուրդով, և ամենուն միաբան համաձայնութեամբ հրամանատարներ կը կարգէր: Առաջին գունդը Արծրունեաց իշխանին տրամադրութեան տակ կը գնէր և անոր նիզակակից կը կարգէր Մոկաց մեծ իշխանը: Երկրորդ գունդը՝ Խորէն Խորխոռունիին կը յանձնէր և անոր նիզակակից կը կարգէր Ներսէս Քաջբերունին: Երրորդ գունդը կուտար Թաթուլ Վանանդեցիին, և անոր նիզակակից կը կարգէր Տաճատ Դնթունին, և քաջ մարտիկներէն շատեր անոնց աջ ու ձախ կողմերը կը զետեղէր: Իրեն համար կ'առնէր չորրորդ գունդը և իրեն նիզակակից քաջ Արշաւիրը և հարազատ եղբայր Համազասպ Մամիկոնեանը: Կը կարգաւորէր և կը կազմակերպէր ճակատը ամբողջ դաշտի երկայնքին, գէմ յանդիման Արեաց գունդին, Տղմուտ գետի եզերքը:

Եւ երբոր այսպէս պատրաստուեցան, երկու կողմերն ալ սրտմտութեամբ և բարկութեամբ լեցուած, գազանային զօրու-

թեամբ յարձակեցան իրարու վրայ, և երկու կողմերուն աղաղակներուն ձայները չփոթած ամպերու ձայնումներուն կը նմանէր և գոռում գոչումները լեռներու քարանձաւները կը շարժէր: Սաղաւարտներու և զէնքերու բազմութենէն արեգակի ճառագայթներն իսկ կը բեկանէին: Նաև բազմաթիւ սուրերու շողիւնը, և բազմախուռն նիզակներու ճօճը կարծես թէ երկինքէն թափող հրաձգութիւններ ըլլային: Քանզի ով կրնայ պատմել ահաւոր ձայներու մեծ տազնապները: Ինչպէս վահանաւորներու կողիւնները և աղեղներու լարերուն ճայնութիւնները, որոնք ամենուն ականջները կը խլացնէին:

Հոն կարելի էր տեսնել մեծ տազնապին յառաջացուցած տարակուսանքն ու շտապը, և երկու կողմերու յանդուգն յարձակումէն յառաջ եկող աղէտը: Թանձրամիտները կը յիմարանային և վախկոտները կը փախէին, քաջերը կը յարձակէին և նահատակուողները կ'աղաղակէին: Բազմութիւնը խուճարու բաժնուելով փորձեց զետր իջնել, բայց Պարսից գունդը անձանթ ըլլալով տեղւոյն դժուարութիւններուն ցեխին մէջ սողալ սկսաւ: Իսկ Հայոց գունդը անցաւ զետր ձիերու վրայ նստած. մեծ զօրութեամբ իրար բաղխելով երկու կողմերէն շատ մը վիրաւորներ ինկան դիաթաւալ:

Այդ մեծ տազնապին՝ Քաջն Վարդան շուրջը նայելով տեսաւ Հայոց գունդի ձախ թեւին ընկրկելով տկարանալը պարսիկ զօրքերուն առջև: Յարձակեցաւ մեծ ոյժով այդ կողմին վրայ և պարսից գունդին աջ թեւը բեկանելով քշեց փիղերուն առջև և շրջանընելով կը կոտորէր մինչև նոյն տեղը: Եւ այնպէս շտապով տազնապի կը մատնէր զանոնք որ, մինչև իսկ Մատենան գունդի ամուր պատրաստութիւնները խորտակուեցան:

Ապա Մուշկան նիսաւաւորտ տեսաւ թէ ինչպէս Հայոց գունդէն շատերը բաժնուած ետ ֆնացած էին հովիտներուն մէջ: Ձայնը բարձրացնելով կը քաջալերէր իր շուրջի զինուորները, որոնք Վարդանի խուճարին դիմաց դիրք բռնած էին: Եւ ինչպէս զիականերու առատութիւնը զերբուկներու քարակոյտերուն կը նմանէին:

Մուշկան նիսաւաւորտ փիղերու վրայ

նստած կը դիտէր իր շուրջը, և իր մեծ գալարափողերու ձայնով իր գունդը յառաջ կը քշէր, ու յառաջամարտիկ զինուորներով Հայոց գունդը կը պաշարէր: Իսկ Քաջն Վարդան իր կորովի նիզակակիցներուն հետ ոչ նուազ նախճիրներ գործեց, և նոյն տեղւոյն վրայ արժանի եղաւ առնելու նահատակութեան պսակը:

Պատերազմը երկարելով օրը կը տարածամէր. շատերը մահուան օրհասին մէջ կը տուայտէին, իսկ զիակաները իրարու մօտ ինկած կը նմանէին կտրուած մայրի ծառերու:

Եւ որովհետեւ գարուն էր, ծաղկալից դաշտերը ողողուեցան շատերուն յորդհոս արիւնով: Երբոր մէկը տեսնէր ինկած գիականերու կոյտերը, սիրտը կը բեկանէր և աղիքները կը գալարուէին, մանաւանդ երբ լսէր վիրաւորեալներուն մնչիւնը, կոտորւողներուն մռնչիւնը, վիրաւորներուն սուղալը, վախկոտներուն փախուստը, կիններու ճիչերը, սիրելիներու և բարեկամներու ողբը: Վասնզի կողմերէն ոչ մէկը կարելի էր ըսել թէ յաղթական էր կամ պարտուած. քաջերը քաջերու գէմ ելլելով երկու կողմերն ալ պարտութեան մատնուեցան:

Բայց որովհետեւ ինկած էր Հայոց զօրավարը մեծ պատերազմին մէջ, ոչ ոք կար այնուհետեւ որ անոր փոխարէն զըլխաւորէր ու իր շուրջ հաւաքէր մնացեալ գունդը: Եւ թէ և ապրողները աւելի շատ էին քան մեռնողները սակայն, ցրուեցան փախչելով Հայոց Աշխարհին ապահով տեղերը: Իսկ պարսիկները կը բռնանային շատ մը գաւառներու և բերդերու վրայ զորս չէին կրնար զրաւել:

Հետեւեալները անուններն են քաջ նահատակներուն որոնք նոյն տեղը նահատակուեցան: Մամիկոնեաններու Տունէն Քաջն Վարդան հարիւր երեսուն և երեք մարդոցմով. Խորխոռունեաց Տունէն, կորովին Խորէն տասն և ինն մարդոցմով. Պալունեաց Տունէն, Քաջն Արտակ, յիսուն և եօթ մարդոցմով. Գնթունեաց Տունէն, Տաճատ զարմանալին տասն և ինն մարդոցմով. Դիմաքսենից Տունէն, իմաստունն Հմայեակ քսան և երկու մարդոցմով, արդարն Արսէն, և յառաջագէմն Գարեգին:

Այս երկու հարիւր ութսունը եօթը

նահատակներուն հետ մեծամեծ նախարարներ ալ նոյն տեղը մարտիրոսացան: Ինչպէս նաեւ Արծրունեաց արքունի տունէն և նախարարական տուներէ, ընդամէնը հազար երեսուն և վեց:

Իսկ Պարսից կողմէ այդ օրը ինկան երեք հազար հինգ հարիւր քառասուն և չորս մարդ, ինը անոնցմէ նախարարներ, որոնց համար շատ ցաւեցաւ Մուշկան Նիսալաուրտ, մանաւանդ երբ տեսաւ իր գունդին հասած անդամանելի մնասը որ եօթը անգամ աւելի էր քան Հայոց գունդին մնասը, չէին հանդարտեր անոր մըտքին խորհուրդները վասնզի պատերազմին վախճանը իր ենթադրած էլքը չունեցաւ: Անիկա կը վախնար թագաւորին գրել այս բոլոր պատահարները ճշգրտութեամբ, սակայն չէր ալ կրնար պահել զազտնի, այսպիսի մեծ կոխ մը:

Այս խորհուրդներուն մէջ կը տուայտէր, երբ Վասակ ուրացողը որ ինքզինքը փիղերուն մէջ պահելով ողջ մնացած էր ներկայացաւ և մխիթարեց զինք ցոյց տալով իրեն խաբէական հնարքներ, զրաւելու համար Հայոց մնացեալ ամբոցները: Երգումներ կնքել կուտար արքունի հրամանով, խաբեբայ երէցներու և իր իսկ անձին վկայութեամբ, զանոնք իբրեւ պատգամաւորներ զրկելով, հաւատացնելով թէ ապստամբութիւնը պիտի ներուի և այդու իսկ պիտի շնորհուի եկեղեցիներու շինութիւնը, և թէ բոլոր նախկին կարգերը պիտի վերահաստատուին: Թէ և հրամանը թագաւորական վաւերացումով էր տրուած վասնզի անոր ոյժը շատ տկարացաւ, որովհետեւ երկու կողմերէն ալ կոտորուեցան. Հայոց զօրքերը շատ անգամ Վասակի խաբէութիւնները տեսած ըլլալով թագաւորի հրամանին ալ չհաւատացին:

Գ. Ս. Զ.

